

PORTRETI STARIH SARAJEVSKIH GRAĐANA

U vrijeme kada klasa bogatih trgovaca počinje da u moći smjenjuje feudalno društvo, kada ti novi ekonomski odnosi počinju da društvo oslobađaju religioznih dogmi, a umjetnost počinje da svoje uzore traži u realnom svijetu, uvijek se u začetku te umjetnosti nalazi portret, jer građanin kao novi naručilac i mecena od umjetnosti, prije svega, traži da ovjekovječi njegovu ličnost.

Ovom istorijskom iskustvu nije odolilo ni građansko društvo u Bosni i Hercegovini, a naročito u njenom ekonomskom i političkom centru Sarajevu. Već polovinom XIX vijeka, kada je posljednji pokušaj feudalne aristokratije da se održi na vlasti propao, Omer-paša Latas, nosilac novih težnji otomanske carevine ka evropeizaciji, prvi je svoj dvor u Sarajevu uredio na evropski način i dozvolio da njegov portret i portrete njegove kćeri radi prvi moderni slikar koji je došao u Bosnu, Vjekoslav Karas¹, a kasnije Mustafa efendija, slikar školovan u Evropi, o čijem se životu malo zna², kao što se malo zna i o ovim izgubljenim portretima.

Međutim, za ovim primjerom i inače ogorčena feudalna aristokratija nije se pavela i zato su prvi poznati i sačuvani portreti vezani za klasu koja je tad počela da osvaja ekonomske pozicije i izbija na društvenu pozornicu, za centar trgovačke moći tadanje Bosne, za sarajevski Tašlihan. Upravo, najstariji sačuvani portret i jeste portret njegovog tad najmoćnijeg člana Manojla Jeftanovića.

Portret je nesigniran, ali po porodičnim podacima³ radio ga je bečki slikar Hofman⁴ 1871. godine. Hofman je za ovaj posao naročito

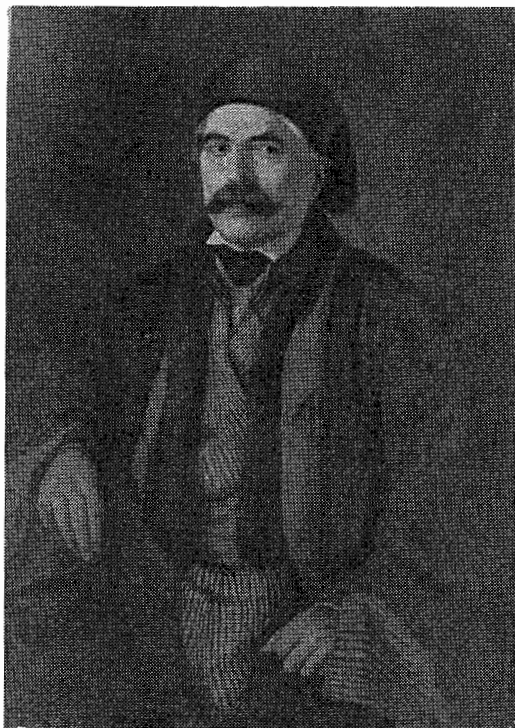
¹ Anka Šimić-Bulat, Vjekoslav Karas, Zagreb, 1948, 51

² Ljubica Mladenović; Počeci građanskog slikarstva u Bosni i Hercegovini. Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva I, 172.

³ Podatke o portretu dao mi je g. Milo Borojević, kustos Muzeja Stare pravoslavne crkve u Sarajevu, koji je ove podatke dobio od Manojlovog unuka pok. dra Dušana Jeftanovića. Zahvaljujem.

⁴ Slikar koji je radio portret je i školovan i talentovan, pa se moglo pretpostaviti da je pomenut u leksikonu bečkih umjetnika. Međutim, slikara sa prezimenom Hofman ima dosta, ali jedino podaci koji bi donekle odgovarali vremenu u kome je portret rađen odnose se na: Hoffmann, Franz Xavier, Maler in Wien, wo er 1834/40. in den Akad. Ausstellt Genrebilder, Porträts und Still leben zeigte... Thieme-Becker, Künstler Lexikon, XVII.

došao iz Beča i odsjeo u kući Jeftanovića u Odžaktanu. Izradio je dvije replike istog portreta: jedna je čuvana u porodici⁵, druga u svečanoj sali Više srpske djevojačke škole⁶. Uz portret Mis Adeline-Pauline Irbi, portret Manojla Jeftanovića bio je jedini svjetovni portret u sali koja je čuvala likove najviših crkvenih dostojanstvenika, mitropolita Dabro-bosanske mitropolije, a to je činjenica koja ukazuje na neosporan ugled koji je uživao ovaj rodonačelnik jedne od najpoznatijih porodica u ekonomskom i društvenom životu Bosne.

Hofmann, Manojlo Jeftanović

Podatak o ugledu modela nije mogao biti nepoznat slikaru, kao što mu je i sama okolnost da je pozvan iz Beča da radi portret jednog starca (Manojlo je rođen početkom XIX vijeka a umro 1878. godine) u dalekoj »turskoj provinciji« morala ukazati da se radi o vrlo uvaženoj osobi.

Zato je slikar upotrijebio sve svoje znanje da i inače autoritativnu ličnost Manojlovu učini još reprezentativnijom. Svoj model je postavio u sjedeći, malo iskošen položaj (portret je do koljena) sa jednom rukom oslonjenom na naslon fotelje, drugom spušenom u krilo. Otmenu staturu potencira odijelo u najvećoj paradi: bijela košulja sa crnom mašlijom i šarenom svilenom maramom, preko koje je anterija sa plavim prugama opasana šarenim trabolosom, pa plava ćur-

dija opšivena krznom i najzad crno džube sa širokim rukavima kroz koje proviruju posuvraćeni rukavi prugaste anterije. Na glavi tunis-fes sa velikom kičankom. Marcijalno i lijepo lice Manojlovo slikano je sa strahopoštovanjem: blijedi oker inkarnata sa zelenim sjenkama, guste crne obrve iznad malo uvučenih očiju sa kosim pogledom, opušteni prosijedi brci, malo uzdignuta, zapovjednička brada, prameni bijele kose koji proviruju ispod tamnocrvenog fesa sa crnom kičankom, sve je podvedeno pod zakone dobre akademske škole, a živo slikana materija odijela sa plavim prelivima na crnom džubetu, pedantno iz-

⁵ To je portret koji se danas čuva u Muzeju Stare pravoslavne crkve.

⁶ Ovaj portret je 1949. godine predat na čuvanje Zemaljskom muzeju. Od 1949. godine nalazi se u Muzeju grada Sarajeva.

vučene tamnoplave pruge na anteriji, sitno izrađene šare na marami i trabolosu, fine male ruke sa ružičastim razmacima na zglobovima, pa gusti slojevi podslikavanja i tanke lazure, ukazuju na trud da se dočara jedan oplemenjeni lik i ugodi moćnom i izdašnom naručiocu.

Nepoznati, Tata Jeftanović

Iz ove porodice, mada nije neposredno vezan za nju, ostao je još jedan od ranih sarajevskih portreta. To je portret čuvene ljepotice toga doba Tate Vajler-Jeftanović. Lijepa i mlada djevojka Tata Ilić udala se poslije okupacije za austrijskog činovnika Đulu pl. Vajlera, a kasnije, kao udovica, za Konstantina Jeftanovića. Đula Vajler je bio na raznim dužnostima u Slavoniji i Bosni, u Sarajevu, Jajcu i Visokom. Sa svojom lijepom ženom putovao je dosta pa se vjerovatno zadržao u Beču ili Pešti, gdje je portret radio majstor, možda i prijatelj porodice, jer se potpisao samo Victor. Portret je rađen u tondou, pravi bečki »brustbild«, poprsje okrenuto 3/4 ulijevo. Iz tamne pozadine odvađa se ljupko lice rađeno u ružičastom

tonu, potpuno glatko i bez sjenke, male lijepo ocrtane usne, tamne oči zagledane u daljinu, meka, živa i podatna kosa koja pada po čelu i diže se na zatiljku tako da se vidi malo uho sa dijamantom u rupici. Jasno crvena mašna u kosi kao odbljesak tamnocrvene haljine, žabo od zlataste čipke, minuciozno izrađen zlatan broš i zlatan lanac pokazuju izvrstan zanat, veliku odliku akademičara i njihovu težnju da sve dotjeraju do kraja, a u ovom slučaju i neskrivenu želju slikara da podvuče draž svoga zaista lijepog modela. Međutim, to nametljivo insistiranje pretvorilo je ljupkost u sladunjavi šarm i ubilo ličnost do te mjere da se ta nekada slavljena ljepota sve manje voli što se više gleda.

Ova dva portreta pomenuta su zato što predstavljaju najstarije sačuvane portrete sarajevskih ličnosti, a ne zato što pripadaju istoriji našeg portretnog slikarstva.

Prava istorija bosansko-hercegovačkog, pa i sarajevskog portreta, počela je onda kad su u ove krajeve, skoro istovremeno, došli prvi naši slikari koji su tu duže vrijeme radili, a neki proveli i cio vijek: Anastas i Spiro Bocarić, Ivana Kobilca i Nikola Nardelli.

Sredinom 1896. godine mostarska Zora donijela je sljedeću vijest: »G. A. Bocarić, poznati umjetnik, akademski slikar (živopisac) bavi se od više dana u našoj sredini. Ovijeh dana izložice u knjižarnici g. Radovića svoje najnovije portrete, među kojima će biti umjetnički izrađen lik srpskog književnika, arhimandrita pok. Joanikija Pamučine i mladog ranopremnulog pjesnika Jeftana R. Šantića. Radovi g. Bocarića odlikuju se osobitom živošću, finim koloritom i prirodnošću, te je njegova vješta kičica u umjetničkom svijetu i mjerodavnim krugovima stekla odlično priznanje. U Mostaru baviće se poslom duže vremena, te zato obraćamo pažnju našeg građanstva na ovu zgodnu priliku da za svoje domove nabave vrlo umjetnički izrađene portrete članova svoje porodice uz umjerenu i skromnu cijenu.«⁷ Tako je velika luralica i romantični zanesenjak Anastas Bocarić zadužio Mostar, a uskoro zatim i Sarajevo slikajući prve portrete njihovih građana.

Rođen u Budvi 1864. godine, školovan u Atini, Anastas se već 1883. godine obreo u Cetinju gdje je slikao sad izgubljene portrete kneginja. Početkom 1887. godine vidimo ga u Dubrovniku kao »štovatelja« Tate Vajler kojoj je poklonio jednu svoju fotografiju sa posvetom,⁸ a iste godine se u Zadru oženio sa Anom Tofolo-Spadoni⁹ i izradio četiri lijepa portreta svoje svastike Čezarine Tofolo.¹⁰ 1889. godine radio je u Budvi portret mitropolita crnogorskog Visariona Ljubiše i neke portrete građana pa se vratio u Zadar i potom u Zagreb. Od 1892. do 1895. godine radio je ikonostase u pravoslavnim crkvama u Hrvatskoj sve dok 1896. godine nije stigao u Mostar.

U Sarajevo je došao 1897. godine, jer je tad radio portret vladike Antima,¹¹ a po porodičnoj tradiciji ove godine je radio i dva nesignirana portreta iz porodice Hadžidamjanovića.¹² To je portret Jove S. Hadžidamjanovića (1827—1903), sarajevskog ćurčije, i njegove supruge Mare, rođene Jagodić. Jovo Hadžidamjanović je naslikan u sjedećem stavu, do koljena, okrenut 3/4 ulijevo. Obuću u crno starijsko odijelo iz koga proviruje samo bijela kragna, opasan je šarenim trabolosom i ogrnut ćurkom postavljenim krznom. U rukama, puštenim na krilo, drži žute brojanice. Lice je duguljasto, plavooko, sa sijedom opuštenim brcima, energično i hladno. Na glavi visoki crveni fes. Čitava sigurno postavljena figura na maslinastoj pozadini, nemarna i gospodstvena, neodoljivo podsjeća na poznati portret trgovca Ivaniševića iz Mostara.¹³

⁷ »Zora«, Mostar 4—5. jula 1896.

⁸ Fotografija se nalazi u Muzeju grada Sarajeva.

⁹ Podaci njegove kćeri Milice Bužan-Rim.

¹⁰ Portret se nalazi u Umjetničkoj galeriji na Cetinju.

¹¹ Podatak g. Mila Borojevića, na kome mu zahvaljujem.

¹² Podatke mi je ljubazno dao i portret stavio na uvid prof. Vojislav Hadžidamjanović, unuk portretisanih. Zahvaljujem.

¹³ Ljubica Mladenović, op. cit. str. 179.

Portret njegove supruge Mare, rađen kao pandan, takođe je u sjedećem stavu, do koljena, okrenut 3/4 udesno. Obučena je u crnu zakopčanu haljinu, ukrašenu zlatnim lancem i bisernim paftama u struku. Preko haljine je žućkasta bunda. Lice duguljasto, veoma meko, rađeno svijetlim okerom, sa ružičastim prelivima, u ušima biserne minduše, crna glatko začešljana kosa sa tepelukom i crnim barešom, izraz ozbiljan i bez osmijeha. Ruke su meko naslonjene na krilo. Oba portreta pokazuju tendenciju ka reprezentativnom, ali mekota materije i inkarnata daje im toplinu porodičnih portreta.

Osim ovih, nisu nam poznati drugi njegovi portreti u Sarajevu, a možda ih nije ni bilo više jer je istovremeno radio i ikonostas u Rogatici,¹⁴ a već 1899. godine u Zadru je izlagao svoje projekte za spomenik Njegošu.¹⁵ 1900. godine naglo iz Sarajeva odlazi za Beograd i u zapadne krajeve ne vraća se sve do 1932. godine, kad kao penzioner dolazi u Perast da tu proživi posljednju deceniju i umre 1944. godine.

Špiro Bocarić, Protu Teodor Jungić

Trag Anastasa Bocarića u bosansko-hercegovačkom slikarstvu je upečatljiv ali kratak. Trag njegovog brata Špire biće dugotrajniji: on je Bosni posvetio cio svoj život.

Rođen u Budvi 1876. godine,¹⁶ Špiro Bocarić se školovao u Veneciji odakle je došao u Novi Sad, a odmah zatim, možda na bratov poziv, u Sarajevo. Međutim, između braće plahovite čudi ubrzo je došlo do raskida, pa je Špiru prihvatila porodica prote Jungića u čijoj je kući izvjesno vrijeme stanovao. Vjerovatno za tu pomoć u nevolji Špiro je naslikao i prve svoje potpisane portrete (signirane Špiro Bocarić 1897.), portrete porodice Jungić.

¹⁴ Ibidem, str. 178.

¹⁵ »Brankovo kolo«, 25. februar (9. mart) 1899., br. 8, 250—252.

¹⁶ Obično se u podacima o Špiri Bocariću navodi da je rođen 1878. godine. Prvi put se u knjizi Miroslava Luketića, Budva-Sv. Stefan-Petrovac pominje da je rođen 1876. godine, što mi je drug Luketić potvrdio uvidom u knjige rođenih Srpske-pravoslavne crkve u Budvi. Drugu Luketiću zahvaljujem za ovu ljubaznost. Međutim u Narodnom muzeju u Beogradu postoji jedan portret potpisan rukom Špire Bocarića i datiran Zagreb 1892. Ko bi 16-godišnjem mladiću povjerio izradu portreta?

Špiro Bocarić, Jovanka Jungić

Njegova supruga Jovanka,¹⁸ mlada žena, okrenuta 3/4 ulijevo, upravo da na zidu gleda u svoga supruga. Njeno poprsje utegnuto u crnu svilenu haljinu i prošireno »puf« rukavima,

Špiro Bocarić, Beluš Jungić

možda, i da svojoj novoj sarajevskoj klijenteli pokaže koliko je savladao tajne slikarskog zanata, onda za portret trećeg člana ove

Prota Teodor Jungić¹⁷ bio je u to vrijeme vojni sveštenik u Sarajevu. Na portretu ga vidimo u poprsju bez ruku, okrenutom 3/4 udesno. Lijepo duguljasto lice, još mlado, obraslo kratkom crnom bradom, sa tankim brkovima ispod kojih se vide lijepo ocrtane usne, visoko čelo, uzdignute obrve, ozbiljne i prodorne oči čine ovaj lik izuzetno oplemenjenim. Crna mantija sa crvenom ivicom ispod koje je crna haljina oživljena crvenim pojasom, i ti karmini su jedini akcenti na crnim, razlivenim ali živim površinama.

vertikalno je presječeno sa tri crvene trake kao jednim ukrasom. Lice lijepo i ozbiljno, pogled blag, crna podignuta kosa živo se odvajava od maslinaste pozadine. Sve je dobro postavljeno, dobro crtano, glatko i lazurno islikano, odnos poštovanja prema portretisanim ličnostima potpuno je prisutan. Portreti su izazvali divljenje koje ni do danas nije iščezlo.

Ako za ova dva portreta možemo da pretpostavimo da ih je radio iz zahvalnosti, u želji da se oduži svojim dobročiniteljima, a,

¹⁷ Porodica prote Jungića je stara sveštanička kuća u Banjaluci. Teodor Jungić je poslije svršenih studija u Beogradu došao u Sarajevo gdje je postavljen za vojnog sveštenika u činu pukovnika.

¹⁸ Jovanka, rođena Lončarević, bila je jedna od učenica u Zavodu Mis Pauline Irbi. Rano je umrla od tuberkuloze.

porodice maloga Beluša Jungića,¹⁹ možemo reći da ga je radio jedino da da oduška svome neskrivenom osjećanju ljubavi i nježnosti. Taj mali tondo na kome je napisao »Belušu — špiro Bocarić 1918.« slikao je u savršenoj slobodi, milujući ružičasto lice, meku svilenu kosu koja u kovrdžama pada po čelu, dva široka plava oka, napućene usne, izraz neponovljive dječje umilnosti. Čak je i naročitu pažnju poklonio sivoj haljinici sa naborima, bijeloj kragi i velikoj mašni koju je naselio nizom plavih i crvenih pruga, pa nije zaboravio ni crni lenger na sivom plastronu. Ako porodična legenda priča da je portret slikao pjevajući italijanske kancone, jer je model jedino pod tim uslovom pristajao da sjedi, onda ovoj priči treba vjerovati, jer ovako

Špiro Bocarić, Savka Čurtović-Fajdinica

raspjevana njegova kičica je poletjela još samo jedanput, ali ovaj put oduševljenje nije izazvao toliko model koliko je to bila trenutna provala emocija u kojoj je boja odnijela prevagu nad formom.

Savka Čurtović, rođena Čuković, trgovačka žena, zbog darežljivosti prozvana »Fajdinica«, očigledno je izazvala simpatiju slikarevu. Slikao ju je u prirodnoj veličini (kasnije je portret skraćen pa je otpao dio sa signaturom), skoro en face, u stojećem stavu. Obučena je u starinsku narodnu nošnju: bijela košulja, crveni jelek, tamno-crvena anterija, čurdija optočena krznom, sve sa mnogo zlatnih opšivaka, utegnuta pojasom sa krupnim bisernim paftama, dvostrukim đerdanom od krupnih dukata oko vrata i zlatnim medaljonom na prsima. Njeno nelično lice ukrašeno

je blagim osmijehom, a glava tamnocrvenom kapom optočenom dukatima i grozdovima bisera sa obje strane. Plemenito tretirana materija, slobodno rađene površine, bogatstvo kolorita u kome se smjenjuju samo četiri boje čine da zaboravimo na nedostatke u crtežu i prilično neartikulisanu liniju tijela.

¹⁹ Beluš Jungić sin prote Teodora, rođen 1892., a umro 1968. godine u Sarajevu. Bio je muzičar, kompozitor i dirigent, jedan od najzaslužnijih ljudi na polju širenja muzičke kulture i umjetnosti u Sarajevu.

Mlad, talentovan, pun nacionalnog oduševljenja, Špiro Bocarić je u početku svoje karijere objeručke prihvaćen od sarajevskog Tašlihana i odmah ušao u kolo njegove »zlatne mladeži« sa kojom je provodio buran boemski život. U svojim portretima on je, kao niko ni prije ni poslije njega, ovjekovječio cijelo to društvo, ekonomskim interesima i rodbinskim vezama do te mjere isprepletano, da svi liče na članove jedne iste, mnogoljudne porodice.

Već 1898. godine radio je dva hadžijska portreta: Hadži Jovu Hadžipetrovića i suprugu mu Jovanku. Hadži Jovo je bio veoma ugledan trgovac i kad je slikan, bilo mu je 76 godina, a Jovanki 60.²⁰

Špiro Bocarić, Jova Hadžipetrović

Oboje su pozirali u bašti, što se nagovještava naslonom jedne baštenske stolice na koju su postavljeni. Oboje sjede okrenuti 3/4 ulijevo. On je u crnom starinskom odijelu, ispod crnog koporana izviruje bijela kragna. Ogrnut je ćurdijom postavljenom krznom, opasan tamnocrvenim trabolosom, na glavi fes iste boje. Obje ruke, veoma lijepe, naslonio je na naslon stolice, u desnoj su mu crvene brojanice. Lice koštunjavo, gorštačko, ukrašeno sa dva prodorna crna oka; prosijedi, pažljivo očešljani brci nadvili se nad tanke usne. Tamni oker inkarnata nanijet je odsječnim potezima, laka zelena osjenčenja potenciraju staračku nabornost i lice izbija iz maslinaste pozadine i crnih površina odijela, na kojima su samo dva akcenta: blještavobijela kragna i jasno crvene brojanice.

Jovanka takođe sjedi, vrlo uspravna i stroga, odjevena u crnu haljinu i bundu s krznom. Preko prosijede kose stavila je tepeluk bez nakita. Blijedi inkarnat lica na kome su godine utisnule mnoge bore, hladan pogled plavih očiju, stisnute usne samo podvlače ovu dostojanstvenost bez ikakvih spoljnih ukrasa. Oba portreta su rađena

²⁰ Na poledini njegovog portreta zabilježeno je rođen 1822. godine, a na Jovankinom: rođena 1838. godine.

pažljivo, sa insistiranjem na materiji koja je živa i zvučna, prelivena zlatnim »muzejskim tonom«, kao što dolikuje likovima uglednih ljudi i hadžija.

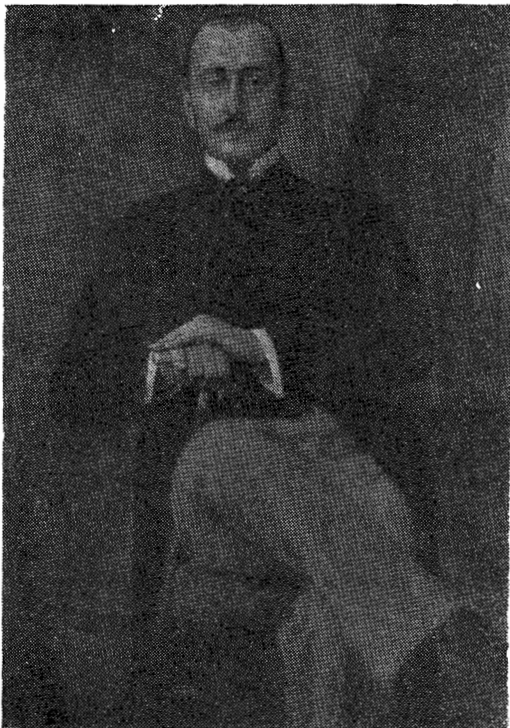

Špiro Bocarić, Jovanka Hadžipetrović

Špiro Bocarić je bio opterećen svojim akademskim obrazovanjem i željom da ugodí patrijarhalnoj sredini, ali se ponekad u njemu javlja i želja, naročito kad nije radio po narudžbini, za slobodom, za neometanim poigravanjem bojom, ali i tad, kao da je bio uklet, ta

sloboda nije odlazila dalje od pozadine slike. Tako bi se mogla protumačiti ona meka, skoro kao sumaglica rađena draperija na portretu Atanasije Šole. Portret je rađen 1900. godine, kad je Šoli bilo svega 22 godine i bio urednik mostarske Zore i slikarev prijatelj, sudeći po intimnoj posveti na portretu: »Ati — Špiro 1900.«

Iako se radi o veoma mladom čovjeku, portret je koncipiran u velikom stilu, kao paradni portret, skoro anticipirajući sudbinu budućeg predsjednika bosanske vlade.²¹ U jednom dosta nedefinisa-

Špiro Bocarić, Atanasije Šola

nom prostoru sa šarenom draperijom u pozadini i crvenim sagom na podu, na stolici presvučenoj crvenom svilom, sjedi imponantan mlad čovjek, u punoj figuri. Stav mu je uspravan i ukočen. Crni redengot, ljubičasta mašlja sa briljantskom iglom, kruta, bijela i visoka kragna, sive pantalone; desnu nogu obućenu u crnu cipelu visoko je prebacio preko lijeve, desnu ruku sa briljantnim prstenom na malom prstu naslonio je na štap od abonosa sa srebrnom drškom, lijeva šaka je ravno položena preko desne. Lijepa i otmjena glava je pravo okrenuta gledaocu: tanki, njegovani brkovi preko crvenih usana, cvikeri, visoko i glatko čelo, kratko potšišana kosa, blji-jedi inkarnat.

Glatka faktura, suv crtež i stroga forma figure, traženi kontrast jasno crvenog sjedišta i svijetlosivih pantalona, bijelih akcentirana manšeta i kragne na crnoj podlozi redengota, svjetlucanje brilijanata na prstu i u mašni, svi ti akademski rekviziti odudaraju od meke, nježne pozadine sa prigušenim žutim, plavim i crvenim tonovima i stvaraju onaj neprijatan osjećaj koji proizilazi iz nesaglasnosti htijenja i konkretne realizacije slike.

²¹ Atanasije Šola, rođen 1878. godine u Trstu. Školovao se u Trstu i Parizu. Od 1900-1. bio je urednik mostarske »Zore«. 1911. godine izabran je u Bosanski sabor. 1914. godine zatvoren, optužen za veleizdaju i osuđen na 12 godina robije. 1918. godine izabran za predsjednika bosanske vlade. Umro u Sarajevu 1955. godine.

U konzervativnoj koncepciji, ali sa mnogo više stilske čistote, izradio je portret Miće Savića, sarajevskog trgovca (signiran Špiro 1902.). Crna, uspravna, frontalna figura do koljena, poluspuštenih očnih

Špiro Bocarić, Mića Savić

kapaka i opuštenih brkova, sa glatkom, zalizanom i razdijeljenom kosom, jednom rukom naslonjenom na barokni stočić, drugom opuštenom niz tijelo, podsjeća na bidermajerski portret. Velika crvena, koso postavljena zavjesa sa kićankom u pozadini još više pojačava tu sličnost. Ali, i pored arhaične ukrućenosti figure, lice rađeno u širokim potezima u crvenom okeru s jedva primjetnim smeđim sjenkama, koje tako snažno izbija iz crvene draperije, živi i diše i svojom neposrednošću i jednostavnošću urezuje se u sjećanje gledaoca.

Špiro Bocarić je slikao mnogo. Naslikao je desetine portreta, brzo, po naručbi, po fotografiji, udovoljavajući svakoj želji naručioca, naročito u danima oskudice, i zato se u nekim njegovim ka-

snijim portretima sve više javljaju njegove negativne osobine: neman crtež, rđavo postavljena figura, beskrvan kolorit, zanemaren zanat do te mjere da je na portretu Riste Vasiljevića²² ostavio neislikan grund koji mu je poslužio kao plastron bijele košulje. U samom slikaru kao da je postojao neki nesporazum: s jedne strane želja da ugodí malograđanskoj sredini od koje je živio, s druge njegov slikarski temperament i nagon ka kolorističkim istraživanjima.

1905. godine²³ radio je portrete Marije Hadžidamjanović, rođene Savić, i njenog supruga Stijepa I. Hadžidamjanovića. Poprsje veoma lijepe mlade žene obukao je u jasnoljubičastu haljinu, ukrašenu velikim zlatnim brošem sa crvenim rubinom, zlatnim lancem sa satom

²² Portrete Riste Vasiljevića i njegove supruge Jeftanije izradio je u dvije replike. Jedan par se nalazi u Umjetničkoj galeriji, drugi u Muzeju grada Sarajeva.

²³ Prof. Vojo Hadžidamjanović, čiji su ovo roditelji, i kome zahvaljujem što mi je portrete stavio na uvid, obavijestio me je da su signature ispod ramova i da su datirane 1905. godine.

islukanim emaljima i paftama od bisera. Preko haljine je crno svi-
leno libade optočeno veoma bogatim zlatnim vezom. Lice je svijetlo-
ružičasto, kosa crna okićena barešom sa dijamantskom granom. Sti-
jepo je u jednostavnom crnom redengotu ispod koga se vidi mrki
prsluk, visoka bijela kruta kragna i zlatan lanac. Lice ružičasto, jasno
plave, skoro staklaste oči, žuti dugi brkovi, kosa crna i kratka.

Oštrina i sirovost boje kojom su rađeni ovi portreti, insistiranje
na odnosima crnožuto-ružičastoplavo-ljubičastocrveno, nisu dotad vi-

Špiro Bocarić, Ašer Alkalaj

đeni na Špirinim portreti-
ma. Ovaj ekspresionizam,
koji se, na žalost, zadržao
samo na boji, anticipira
njegove mnogo kasnije
portrete banjalučkog pe-
rioda, a istovremeno poka-
zuje da Špiri Bocariću
nisu bila nepoznata kreta-
nja u savremenoj evrop-
skoj umjetnosti. Oko 1910.
godine počeo je svoje slike
da izgrađuje jednim novim
postupkom, nekom vrstom
divizionističke tehnike, ko-
ja se sastojala u tome da
svoje akademski koncipira-
ne likove zaspe izduženim
potezima čiste boje. U ovom
maniru izradio je poprsje
Gligorija Jeftanovića,²⁴ Ma-
nojlovog sina i jednog od
najviđenijih ljudi toga vre-
mena, portret fabrikanta
Ašera Alkalaja i, nešto ka-
snije, portret dra Đorđa
Vasiljevića, fin. nadsavjet-
nika i poznatog kulturnog
radnika.

Ovaj, zakašnjeli sarajevski postimpresionizam, međutim, nije
imao nikakve veze ni sa monumentalnošću i strogom disciplinom slika
jednog Sera ni sa oporim pejzažima Segantinijevima, jer je Bocarić
od postimpresionizma uzeo samo njegove formalne elemente. Duh
njegovih slika ostao je akademski.

Iste godine kad i braća Bocarići, 1897., u Sarajevo je došla iz
Ljubljane²⁵ već poznata slikarka Ivana Kobilca. Rođena 1862. u Ljub-
ljani, Kobilca je prva slikarska znanja stekla u svom rodnom gradu.
1879. godine je otišla u Beč gdje je dvije godine kopirala u Akade-
mijinoj galeriji, a 1881. godine u Minhenu se prvo upisala u Školu

²⁴ Portret se čuva u Muzeju Stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu.

²⁵ Nada, 1898., 6, 23—24.

za umjetne zanate a zatim prešla na Akademiju i kod čuvenog Erdleta ostala sve do 1891. Tad je otišla u Pariz, zatim u Firencu. U Sarajevo je došla na poziv da radi portret nadbiskupa Šadlera.²⁶ Sa izgubljenim portretom vladike Antima, koji je iste godine radio Anastas Bocarić, ovaj portret otvara seriju portreta zvaničnih ličnosti rađenih rukom naših slikara.

Ivana Kobilca bila je veliki poštovalac slikarstva Bastien—Le-paža, sa čijim se djelima upoznala za vrijeme svog boravka u Parizu, ali s obzirom na ugled i društveni rang ličnosti, Kobilca je Šadlerov portret koncipirala savršeno konvencionalno: stojeća figura u prirodnoj veličini, en face, u punom ornatu, desna ruka podignuta na blagoslov, lijeva pridržava veliki krst koji visi na grudima. Nadbiskup je obučen u tamnoljubičasti, teški ogrtač sa širokim hermelinskim okovratnikom, ispod čijih se krajeva vidi bijela čipkana roketa i blijedoljubičasta reverenda sa bogatom zlatnom kičankom. Lice je u blijedom okeru, sa kratkom sijedom kosom. Na podu je čilim sa prigušenim zelenim i crvenim šarama; na tamnoj pozadini, na gornjoj desnoj strani nalazi se nadbiskupov grb i natpis: »Katoličko građanstvo sarajevsko svomu ljubljenu nadpastiru presvijetlomu doktoru Josipu Šadleru, prvomu nadbiskupu vrhbosanskomu na uspomenu njegova ozdravljenja 1897.« Slikaričina signatura je na desnoj strani²⁷ slike. Stav, blag izraz pastirskog lica i birani odnos boja očigledan su znak poštovanja koje je Kobilca, i sama časna sestra, imala prema modelu.

Kobilca je ostala u Sarajevu do 1906. godine. Za tih devet godina izradila je u svom plenerističkom maniru nekoliko portreta, među kojima i portret gospođe Arndt, žene slikara Lea Arndta, Kobilčinog sarajevskog prijatelja (koji je radio jedan njen lijepi portret u crtežu²⁸ i portret violinistkinje Julije Bussjägerove, koji se nalazi u Ljubljani.²⁹ U Sarajevu je sačuvan od njene ruke samo portret Mehmed-bega Kapetanovića — Ljubušaka.

»Hrvatski dnevnik« od 18. siječnja 1906. godine donio je vijest: »Gradska opština da uvijekovječi uspomenu na dosadašnja četiri gradonačelnika, dala je izraditi njihove portrete. Portret prvog gradonačelnika (1878—1892.) Mustaj-bega Fadilpašića izradio je češki slikar Mahaček. Portret drugog Mehmed-bega Kapetanovića (1893—1899.) slovenska slikarica Kobilca, koja je radila i nadbiskupa Šadlera; portret predzadnjeg Hadži Nezif ef. Škaljića (1899—1905.) domaći slikar Bocarić. Jamačno se biti izrađen i portret sadašnjeg gradonačelnika«.

Portret koji se u vijesti spominje da ga je radio češki slikar Mahaček nije nam poznat. Ostao nam je portret prvog gradonačelnika koji je stajao u maloj sali Vijećnice, zajedno sa ostala tri, od ruke

²⁶ Ljerka Menaše, *Umjetnički razvoj Ivane Kobilce* Zbornik za umjetnostno zgodovino, nova vrsta II Ljubljana 1952., 115—164.

²⁷ Portret se nalazi u salonu Nadbiskupskog ordinarijata u Sarajevu. Zahvaljujem na ljubaznoj dozvoli da portret vidim.

²⁸ Reprodukcijska u Nadi, 1898., 6.

²⁹ Ljerka Menaše, op. cit.

Špiro Bocarić, Mustajbeg Fadilpašić-Šerifović

đutim, ove manje primjetne greške iskupio je zaista pažljivo slikani lik jedne plemenite i oduhovljene ličnosti. Blijedi oker se blago i

Špiro Bocarić, Nezir ef. Škaljić

Špire Bocarića. Portret je rađen po fotografiji, jer je Mustaj-beg Fadilpašić umro 1892. godine.³⁰ To je poprsje bez ruku, okrenuto 3/4 udesno, dok je glava okrenuta ulijevo, skoro en face. Nemarni crtež Špire Bocarića i ovdje je poremetio odnos između glave i tijela i taj inače snažno i dobro slikani lik jedne samosvjesne i energične ličnosti gubi u cjelokupnom mučnom utisku koji slika ostavlja.

Drugi portret, Nezir ef. Škaljića, trećeg gradonačelnika, mnogo je cjelovitiji i mirniji, mada ni on nije lišen crtačkih grešaka. Međutim, ove manje primjetne greške iskupio je zaista pažljivo slikani lik jedne plemenite i oduhovljene ličnosti. Blijedi oker se blago i ravnomjerno razlijeva po licu, bijela brada i brkovi su živi, pogled plavih očiju blistav i vlažan. Na plavoj, svijetloj pozadini blista crveni fes sa bijelim sarukom, odijelo je slikano slobodno, crvena ogrlica na bijeloj košulji i svjetlucanje dragog kamenja na ordenju rađeni sa pažnjom i očevidno sa željom da se napravi dobar i dopadljiv portret.

U slobodnom slikarskom zamahu i poetičnom inspiracijom uradila je Ivana Kobilca portret drugog gradonačelnika Mehmed-bega Kapetanovića — Ljubušaka. Solidno i pravo postavljena figura sa glavom malo okrenutom ulijevo, sa prosijedom, lepršavom kosom koja proviruje ispod crvenog fesa,

³⁰ Biografije gradonačelnika: Ljubica Mladenović, Katalog izložbe Portreti starih sarajevskih građana, Izd. Muzeja grada Sarajeva, 1968.

**Ivana Kobilca, Mehmed-beg
Kapetanović Ljubušak**

Rudolf Valić, Esad ef. Kulović

svježe, ružičasto lice, prosi-
jede obrve i brkovi, raspje-
vana materija na prozirnoj
pozadini, sve se skladno
uklopilo u jedinstveni uti-
sak jedne snažne, žovijalne
ličnosti, pune životnog za-
dovoljstva. U odnosu na
portret nadbiskupa Šadle-
ra, očigledno je da se sli-
karka oslobodila nekih
predrasuda i pošla putem
svojih pariskih preokupa-
cija, mada je i ovdje, s
obzirom na ličnost portre-
tisanog, uzdržanija nego u
svojim raspjevanim žens-
kim portretima.

Četvrtog gradonačelnika
Esad ef. Kulovića slikao
je Rudolf Valić prilikom
svog boravka u Sarajevu
1912. godine. Te godine
su on i njegova žena Lud-
viga, vajar, priredili iz-
ložbu u Društvenom domu.
Kritika³¹ je naročito zapa-
zila njegove portrete i vje-
rovatno je to uticalo da mu
se povjeri izrada Kuloviće-
vog portreta. Valić je bio
đak Vlaha Bukovca i por-
tret je u akademskoj kon-
cepciji: poprsje bez ruku
okrenuto udesno, frak, od-
ličja i tamnocrveni fes na
glavi, ali po slobodi treti-
ranja ovaj portret jedne
izrazite, hladne i otmjene
ličnosti, rađen oporo, bez
lazura, najdalje je otišao
u izrazu i modernom sli-
karskom tretmanu.

Tri interesantna portreta
zvaničnih ličnosti nekada-
njeg Sarajeva čuvaju se u

³¹ Sarajevski list, 3 (16.) april 1912.

zbirci Muzeja grada. To su portreti predsjednika Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine iz vremena austro-ugarske uprave.³² Njihov autor je sudija i slikar Nikola Nardelli.

Nardelli je rođen 1857. godine u Trpnju, gdje mu je otac bio carinski činovnik. Gimnaziju je učio u Kotoru, a zatim se upisao na Kunstgewerbeschule u Beču, zajedno sa Vlahom Bukovcem, koji mu je bio drug iz mladosti i prijatelj do kraja života. Kad je Bukovac napustio Beč i otišao u Prag, Nardelli je napustio umjetničku školu i, po očevoj želji, upisao se na pravni fakultet. Po završenim studijama bio je sudski pripravnik u Dubrovniku, pa sudija u Stocu, Brčkom, Mostaru i Sarajevu. Poslije I svjetskog rata bio je predsjednik suda u Tuzli i Mostaru gdje je penzionisan 1922. i umro 1941. godine.³³

Slikarstvo je bilo Nardelieva životna strast, slikao je mnogo i sa oduševljenjem. Izuzetno je volio da slika cvijeće, naročito: ruže, ribe i morske pejzaže. Kao slikar uživao je ugled i po narudžbini naslikao mnoge portrete. Koliko je bio cijenjen slikar svjedoči i činjenica da je za vilu svoga brata barona Nardellia, namjesnika Dalmacije, u Trstenom, radio galeriju portreta starih Dubrovčana i da mu je povjerenjeno da izradi portret predsjednika Vrhovnog suda u Sarajevu.

U privatnom vlasništvu u Sarajevu se nalaze dva njegova portreta: Halid-bega Hrasnice³⁴ i njegovog sina Fahrudina.³⁵ Halid-begov portret je ambiciozno zamišljen: mladi advokat je predstavljen u oratorskoj pozi kako stoji sa rukama oslonjenim na sto prekriven zelenom čohom na kome su poređani spisi i knjige, kao atributi profesije. Obučen je u visoko zakopčani crni redengot sa srebrnastom kravatom i visokim crvenim fesom na glavi. Na prstu lijeve ruke krupan brilijant. Lice je mlado, ružičasto, lako osjenčeno, lazurno i glatko. U pozadini tamnocrvena draperija dopunjuje svečanost prostora. Dobro postavljenu figuru kvare dvije teško spuštene šake sa rđavo proporcionisanim i neprirodno raširenim prstima. Grubi crtački nedostaci, često vidljivi na njegovim figurama, ukazuju na nedoškolanost autora. Portret je signiran N. Nardelli i, po porodičnom kazivanju, rađen je 1913. godine.

³² Portrete je Muzej dobio 1949. godine iz Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine.

³³ Biografske podatke i podatke o slikama dobila sam od gospođice Milice Nardelli, slikareve kćeri, iz Mostara, dra Bože Božića, advokata u penziji sa Hvara, zeta slikarevog i gospođe Nine Nardelli-Simeunović, slikareve kćeri iz Splita, kojima srdačno zahvaljujem na ljubaznosti i pažnji.

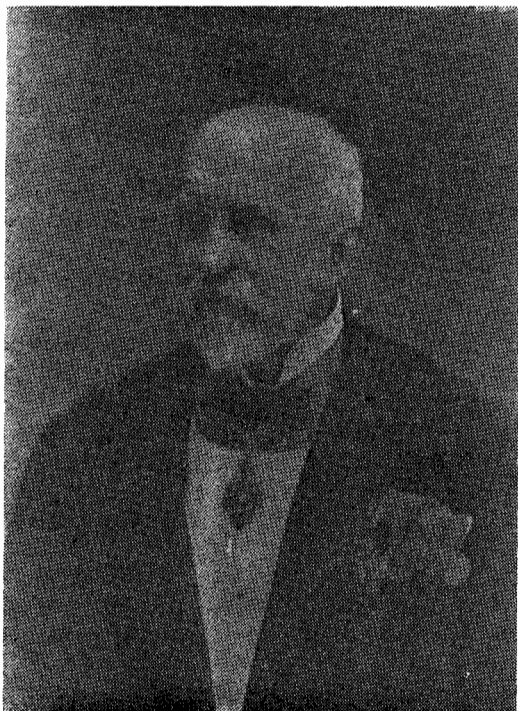
³⁴ Halid beg Hrasnica, sarajevski advokat (1873.—1943.)

³⁵ Dr Fahrudin Hrasnica, profesor Poljoprivrednog fakulteta u Sarajevu, (1897—1971).

Podatke i portrete, ljubaznošću gospođe Fahrije.

Fadilpašić, stavila mi je na raspolaganje porodica Hrasnica, na čemu im zahvaljujem.

Portret mladog Fahrudina rađen je po fotografiji i zato je signiran i datiran N. Nardelli Mostar 1913. Trogodišnji dječak postavljen je na foteljicu pokrivenu bijelim krznom kraj koje stoji stočić i na njemu knjiga na koju je dječak naslonio ručicu. Obučen je u tamnoplavu »marinsku haljinicu« sa širokom kragnom i mašnom, ispod koje je bijela košuljica sa kragnom i zelenom mašnom. Obuven je u cipelice na »šnjir« i bijele čarapice, desnu nogu je izbacio naprijed, lijeva je nešto pozadi. Lice ružičasto, plava razdijeljena kosa, oči oborene i gledaju ustranu. Kruta poza, izuzetno nesiguran skoro nevješt crtež, naročito partije ekstremiteta, nesrazmjeran odnos glave i tijela, uvrstili su ovaj portret u Nardellieve najslabije radove.

Nikola Nardelli, Ljudevit pl. Šajer

Portreti predsjednika Vrhovnog suda rađeni su po nalogu tadanjeg predsjednika koji je želio da stvori galeriju portreta za svečanu salu Vrhovnog suda.³⁶ Sva tri su rađena po fotografiji i kao što se iz signatura vidi, dva 1908. godine u Sarajevu, a treći (predsjednik sa razdijeljenom bradom) 1913. godine u Mostaru. Dosad smo mogli da identifikujemo dvojicu od njih: jedan je Ljudevit pl. Šajer, koji je u Bosnu došao 1878. godine, kasnije je bio vladin savjetnik, a od 1883. godine predsjednik Vrhovnog suda.³⁷ Drugi je Martin Kenđelić, pisac Kaznenog zakona za Bosnu i Hercegovinu i predsjednik Vrhovnog suda. Umro u Zagrebu 1923. godine.³⁸

Sva tri portreta su poprsja bez ruku, obučena u frakove, sa dekoracijama kao znacima društvenog ugleda. Na portret predsjednika sa razdijeljenom bradom, koji je fotografisan bez odličja, stavio je

³⁶ Podatak dra Bože Božića.

³⁷ Nada, 1895., 16, 314. Članak sa fotografijom rađenom u ateljeu Antuna Šedlera u Sarajevu, izašao povodom Šajerovog odlaska u penziju.

³⁸ Podatke sam dobila od Martina Marinka, konzervatora na čemu mu srdačno zahvaljujem.

Nikola Nardelli, Martin Kendelić

Ocjenjujući umjetnost ranog sarajevskog portreta iz aspekta savremene evropske umjetnosti, mogli bismo reći da je anahronična, da je počela onda kad se istorija evropskog portreta već završava, da

Nikola Nardelli, Nepoznati predsjednik Vrhovnog suda

naknadu, crvenu draperiju u pozadini. Međutim, i pred paradnih detalja, Nardelli, koji ih je vjerovatno i poznavao, dao je likovima izraz velike dobrodušnosti i blage činovničke pokornosti. U tom pogledu izdvaja se nešto hladnija marcijalna glava predsjednika sa razdijeljenom bradom. Umješnost da ostvari veliku fizičku sličnost modela jedna je od osobina Nardellievog slikarstva zbog koje je i bio toliko cijenjen, a životnost ovih likova je tolika da slikaru opraštamo oštrinu, a ponegdje (predsjednik sa razdijeljenom bradom) i grubost fature. Ostaće kao svjedočanstvo o jednom talentu koji nije mogao da se vine do stvaralaštva.

je u vrijeme kad Pikaso stvara svoje »Gospođice iz Avinjona« njen najveći domet pleneristički portret Ivane Kobilce. Međutim, posmatrana u društveno-istorijskoj uslovljenosti tadanje Bosne, ona je logičan izraz jednog društva, duhovno formiranog na tradiciji već umiruće ikonografije kao najveće umjetničke vrijednosti, od toga se nije ni moglo tražiti da prihvati umjetnost koja ne bi odgovarala njegovom vizuelnom iskustvu. Realizam u umjetnosti leži u duhu i zahtjev je svakog ranog građanskog društva pa i sarajevskog. Može se samo postavi-

ti pitanje šta je i ovakvo slikarstvo značilo u istoriji umjetnosti Bosne i Sarajeva, a u tom slučaju sud o njemu i njegovim stvaraocima mora biti mnogo blaži. Jer, bez obzira na njihova dostignuća, mjerena strogim odnosima prema najvišim dometima tadanje umjetnosti, oni su bili nosioci evropske komponente u kulturi jednog još polupatrijarhalnog društva, pioniri stvaranja duhovne klime koja je omogućila prijem i razvoj nove, moderne umjetnosti, koju će ostvariti iduća generacija evropski obrazovanih slikara čiji su oni časna i zaslužna pret-hodnica bili.

R E Z I M E

Portreti starih sarajevskih građana

Građanski portret se u Bosni i Hercegovini, pa i u Sarajevu, razvija tek krajem XIX vijeka, kad su u Sarajevo došli prvi slikari portreta: braća Anastas i Spiro Bocarić, Ivana Kobilca i Nikola Nardelli. Najčešće u duhu akademskog realizma naslikali su veliki broj portreta građanskih lica, crkvenih velikodostojnika i zvaničnih ličnosti.

R É S U M É

Les portraits d'anciens citoyens de Sarajevo

Le portrait bourgeois se développe en Bosnie et Herzégovine, ainsi qu'à Sarajevo, seulement vers la fin du XIXe siècle, avec l'arrivée des premiers portraitistes à Sarajevo: les frères Anastas et Spiro Bocarić, Ivana Kobilca et Nikola Nardelli. Le plus souvent, dans l'esprit du réalisme académique, ils ont peint un grand nombre de portraits des bourgeois, des dignitaires ecclésiastiques et des personnages officiels.